

ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МЕТАФОР У ТАКТИЦІ ПІДВИЩЕННЯ ЗНАЧИМОСТІ СПІВРОЗМОВНИКА

Стаття присвячена дослідженню прагматичної ролі метафори як стилістичної фігури переосмислення в межах реалізації тактики підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву. Виокремлено й охарактеризовано тематичні групи метафор дії чи процесу, з'ясовано значення, у яких функціонують метафори з компонентом "серце" в маніпулятивних контекстах.

Ключові слова: маніпулятивна стратегія позитиву, тактика підвищення значимості співрозмовника, метафора.

Статья посвящена исследованию прагматической роли метафоры как стилистической фигуры переосмысления в рамках реализации тактики повышения значимости собеседника манипулятивной стратегии позитива. Выделены и охарактеризованы тематические группы метафор действия или процесса, выяснены значения, в которых функционируют метафоры с компонентом "сердце" в манипулятивных контекстах.

Ключевые слова: манипулятивная стратегия позитива, тактика повышения значимости собеседника, метафора.

Article describes the pragmatic role of metaphor as a stylistic figure in redefining the limits of tactics increasing the significance of counterpart's positive manipulative strategy. There are grouped and characterized groups of act metaphors or process, defined the meaning in metaphor which operates with word "heart" in manipulative contexts.

Key words: manipulation positive strategy, tactics increasing the significance of interlocutor's, metaphor.

Для сучасної лінгвістики характерним є дослідження мови у взаємозв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням, практичною діяльністю. Основним підходом до вивчення мовних явищ сьогодні постає антропологічний. Це спричинило збільшення кількості лінгвістичних студій, у яких мова розглядається як засіб здійснення впливу. Так, у прагматичному аспекті мовні явища розглядають у своїх працях В.Г. Байков, Л.Г. Лузіна, О.Г. Почепцов, Т.М. Телія, Т.В. Анісімова, Ф.С. Бацевич, І.П. Сусов, О.С. Іссерс, Т.В. Булигіна, Л.Ю. Веретенкіна, Є.М. Верещагін, М.В. Глаголев, Л. Гнатюк, О.І. Голубнича, В.В. Демент'єв, О.В. Денисюк, О.В. Дмитрук, І.Г. Д'ячкова, Л.М. Киричук, Т.А. Космеда, М.А. Ластовецька, М.С. Скаб, О.Д. Солошенко та ін. Однак, незважаючи на посилений інтерес учених до вивчення особливостей мовленнєвого впливу, в зарубіжному та вітчизняному мовознавстві не виокремлювалась і не була об'єктом наукових розвідок маніпулятивна стратегія позитиву, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Маніпулятивна стратегія позитиву є політактичною. Однією з її тактик є тактика підвищення значимості співрозмовника, яка знаходить вияв у позитивному оцінюванні співрозмовника чи вираженні прихильності до нього.

Яскравіше передати позитивну оцінку мовцем адресата й добре ставлення до нього дозволяє метафора, сутність якої полягає в осмисленні та переживанні явищ одного роду в термінах явищ іншого роду [4, 89].

Метою статті є дослідження прагматичної ролі метафори як стилістичної фігури переосмислення в межах реалізації тактики підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву. Відповідно до мети ставимо завдання: виокремити й охарактеризувати тематичні групи метафор

дії чи процесу, з'ясувати значення, у яких функціонують метафори з компонентом "серце" в маніпулятивному дискурсі.

За допомогою метафори відбувається виділення і підкреслення статичної чи динамічної ознаки певного предмета. Метафора характеризується дієвістю: тут один предмет наділяється здатністю діяти подібно до іншого. Перенесення властивостей і ознак якогось предмета, явища, стану, аспекту буття на інші під час метафоризації здійснюється за принципом уподібнення чи розподібнення: "... метафора ніби руйнує одні логічні межі назви, щоб над ними звести інші. Вона немовби заперечує належність об'єкта до того класу предметів, до якого він насправді входить, і переносить його в інший клас, до якого він на раціональній основі не може бути віднесений" [5, 329].

Метафора узгоджується з експресивно-емоційною функцією практичного мовлення [1, 15]. За допомогою метафор створюється когнітивно-образна, соціальна, індивідуально-особистісна картина світу, що дозволяє розкрити прагматичний потенціал цього художнього тропу. Семантика метафори пов'язана з такими лінгвістичними явищами і категоріями, як категорія імплікації, явище пресупозиції, асоціювання, вторинна номінація [7, 44-45]. Метафоричний вираз має більшу наочність і несе більше сенсорне навантаження, тому метафора є суттєвим засобом здійснення впливу, який дозволяє перебудувати свідомість [6, 223].

Д. Болінджер, указуючи на можливість метафор набувати маніпулятивного потенціалу, найвпливовішою вважає метафору, пов'язану з вираженням оцінки в мові [3].

Як і інші виразні засоби, метафора дозволяє "яскравіше передати від відправника до одержувача душевне хвилювання, переживання, почуття" [8, 15].

У теорії метафори прийнято розрізняти конвенціональні ("стерті") метафори і креативні (творчі, або "живі"). У тактиці підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву представлені як конвенціональні, так і креативні метафори. Із трьох семантичних типів

метафори (номінативна, образна, когнітивна), що виділяє Н.Д. Арутюнова [2, 234-236], тут домінують метафори номінативного й образного типів.

Уживання метафор у маніпулятивній функції особливо характерне для ситуацій флірту (притаманне більшою мірою чоловічому мовленню) та ситуацій формального ділового спілкування, зокрема при звертанні мовця до колективного адресата, наприклад: (начальник надихає підлеглих на виконання завдання) *Коротше, я надаю вам **непочату сторінку історії**, і в ваших силах заповнити її такими зверненнями, пам'ять про які б надовго пережила нас* (І. Головченко, О. Мусієнко). У мовленні вищих за посадою, статусом, а також старших за віком співрозмовників метафор більше, ніж у мовленні тих, хто займає нижчі посадові сходинки чи є молодшим. Серед таких метафор частотністю характеризуються метафоричні сполучення з компонентами "сльози", "слово", "ворота", "душа", "честь", "сторінка" і под., наприклад: (запорозький гетьман-зрадник хоче налагодити дружні стосунки з Байдою для подальшого збору інформації) *О князю-батьку! Дай **омити слізьми** з твоїх чобіт кров християнську чесну, Що з бусурменською в бою скипілась!* (П. Куліш); (сотник домагається прихильності регіментаря) – ***Слово** коронного регіментаря для мене **святе!*** [– вигукнув з пафосом.] – *Для вас завжди **відкриті наші серця і ворота*** (Т. Микитин); (візантійський посланець цісаря Кальокір хоче, щоб княгиня Ольга навернула до християнства сина Святослава)

– *Ваша величність, [– почав,] – велику заслугу у Бога будуть мати.*

[– *За що? – перебила княгиня*].

– *Що вірі нашій **святій ворота до своєї держави відчинили*** (Б. Лепкий).

Особливо інтенсифікує позитивну оцінку метафора, посилена повтором, наприклад: (Передерій, який хоче просити адвоката про послугу, запобігає перед ним) *ПЕРЕДЕРІЙ*. [Та чуєте ж, ото клопочеться все, де б того аблаката взять?] *Чого ти, кажу клопочешся, коли у нас один аблакат на всю округу – Василь Трохимович: він у законах, як миша в крупі, – на законах*

спить, законами укривається, законами дише! Самий настоящий законник! (М. Старицький).

Підвищеним впливовим потенціалом відзначаються й метафоричні сполучення, що мають високу образність унаслідок великого зсуву між значенням слова та значенням поняття, за аналогією до якого вони утворюються. Наприклад, пан хвалить голос наймички: *Десь у тебе, Улінько, соловей у голосі гніздо звив!* (М. Старицький); (флірт) – *От і мені такі квітки сняться, тільки з панянськими головками та з карими очима,* – [залепетав Бонковський] (І. Нечуй-Левицький); (молодий репортер Юркович запобігає ласки в режисера й акторки, що входить у zenit слави)

[КОТЕНКО (до Юрковича). *А що, славна в мене донечка, Катруся?*

ЮРКОВИЧ. *Очі сліпить.*

КВЯТКОВСЬКА. *То ви через Лучицьку осліпли, та других і недобачаєте.*

ЮРКОВИЧ.] *Коли та сліпить, так панна геть вийма очі <...> і підеш старцем навіки <...>* (М. Старицький); (флірт) – *Я не вмю вам цього сказати, Нелюська, але ті півонії були дуже гарні <...> дуже <...> Ви, ну, ви <...> рідна сестра для всього, що гарне* (І. Вільде); (флірт) – *Вас і бджоли не покусали б: подумали б, що ви квітка,* [– сказав комплімент Балабуха] (І. Нечуй-Левицький).

Слова-метафори та метафоричні сполучення в тактиці підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву представлені номінативними метафорами і метафорами дії чи процесу. Номінативні метафори вербалізуються переважно за допомогою іменників, що можуть супроводжуватись атрибутивними поширювачами, які передають позитивне ставлення до адресата чи дають йому позитивну оцінку, та присвійними займенниками *мій (моя, моє), наш (наша, наше): рум'янець вранішньої зорі, віттар вітчизни, сад російської словесності, блідий відбиток слави, троянда Хуррем, королівський розум, лебедина хода, велетенська сила, прокурорська нива, тяжка ноша культурної справи, бог горна* і т.д., наприклад: (Блуд хоче бачити Варяжка своїм союзником) – *Варяжку, ти маєш безстрашне серце*

вовка і силу тура ... [Друзе! Нам треба бути разом] (В. Босович); (начальник надихає підлеглого до подальшої роботи, хоче призначити його головним із виготовлення вибухівки) – *Та ви справжній бог горна, Іване!* (І. Головченко, О. Мусієнко). Метафоричними є номінації, адресовані співрозмовнику, на зразок *скарб, золото, золотко, перлинка, антик, сонце* і под. Значну частину номінативних метафор становлять звертання.

У тактиці підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву мають місце "непрямі" метафори, у яких зв'язок між образом і предметом перенесення властивостей та ознак є опосередкованим. Типовою для таких конструкцій є форма множини іменника на позначення предмета перенесення властивостей чи ознак, наприклад, пор.: (рецензент хоче налагодити близькі стосунки з актрисою, що сходить у зеніт слави)

[ЮРКОВИЧ. Вона (Лучицька – конкурентка Квітковської. – І.Ш.) актриса – правда; але я сподіваюсь вами тепер тішитись <...>. Гомін дійшов і до нас.

КВІТКОВСЬКА. Не знаю, чи й побачите навіть мене: я тепер більше гуляю <...> От і сьогодні вільна.

*ЮРКОВИЧ. Яким робом?] **Перли не ховають, а показують*** (М. Старицький). – "Ви – перлина" → "Ви не повинні ховатись від публіки".

Метафори дії чи процесу здебільшого мають вигляд словосполучень із дієслівними формами (*пити хмільне вино перемоги, усолоджувати слух словами, придавлювати мозок* (в значенні "думати"), *блиснути мечем, ліпити героїв, вписувати ім'я на сторінки історії, викладати козири, пройти життєву дорогу, ставати на шлях боротьби* і т.п.) та лексико-граматичних структур на зразок *із доброго матеріалу вас склепано, серезжки горять, (ваша) музика запалює до бою*, наприклад: (гетьман Сагайдачний пом'якшує відмову від пропозиції пана Могили співпрацювати з молдавськими купцями) *[Яке там добро? Яка честь? Чи нема в нас для кого жити?]* *Зжалься, пане, над своїми людьми і поверни свій розум на їх добро* (О. Маковей).

За джерелом асоціацій, що лежать в основі метафор дії чи процесу, їх можна поділити на такі тематичні групи:

– **предметна метафора** (*випріла гідність і совість, не одірвати ока, подати голос, набити голову розумом, прикути увагу, вручити долю/життя, тримати за чуби, купити брови, обдаровувати людей добром, кувати долю, гра бере за душу і т.д.*), наприклад: (патріарх звертається до старшин львівського братства, прагнучи заохотити їх до плідної праці на освітянській ниві) *На всьому, що виробляє мозок, хай ляже ваша печатка, печатка високої духовної сили вашої і вашої моральної ясноти.* [Я передаю вам виняткове право виховувати дітей] (В. Шевчук); (репортер-початківець налагоджує дружні стосунки з режисером) *ЮРКОВИЧ. Знаєте, ваші думки – їх просто низати на золоту глицю: ми теж сліпі, нам поводиря треба* (М. Старицький);

– **фітоморфна метафора** (*талант проросте квіткою, жінка/край квітне, слова впадуть у благодатний ґрунт, слова проростуть духовним зерном, благородні риси процвітають і под.*), наприклад: (чернець звертається до князя з проханням виділити місце для закладання монастиря) *Стань головою нашого дерева пам'яті, прирости до нього, – живий сік тебе напоїть, велику силу відчуєш* (В. Шевчук). Серед фітоморфних метафор найбільшою частотністю відзначаються метафори "жінка – квітка", "врода жінки – квітка" (*жінка розквітла, врода/краса не зів'яла*), "жінка – краса" (*краса сліпить, краса осяє*), що активно функціонують у ситуаціях флірту, наприклад: (син гетьмана хоче одружитись із донькою співрозмовника) – *Молитиму Бога, аби прихилив до мене серце твоєї дочки, достойної Розанди, вроду якої славлять навіть чужинці. Буду дбати, щоб вона ніколи не зів'яла, а навпаки, розквітла ще розкішніше* (Т. Микитин);

– **антропоморфна метафора**. В основі метафор цієї тематичної групи лежить ототожнення світу з людиною (*поховати думку, спати з листами, пригортати до серця листи і т.п.*), наприклад: (актриса хоче вийти заміж за багатого пана, колишнього чоловіка відомої актриси) *КВЯТКОВСЬКА. Я вас так <...> з вашими листами і спала, їх до серця пригортала, колисала, як дитину, – замість вас, мого голуба* (М. Старицький);

– **інструментна метафора** (*сягнути поглядом/думкою, відчувати серцем, прив'язати/бити статтею, покотити славою по всьому світу, звести душу фальшивими картинами неіснуючої величі, ранили словом, відкрити своєю мудрістю браму безсмертя, проїняти душу сльозою каяття та доброти і под.*), наприклад: (Передерій умовляє Хропка бути адвокатом на суді)

[**ХРОПКО** (*сміється*). *А мені з ним* (конкурентом Крутивертнем. – І.Ш.) *ніколи супротивником не доводилось бути, а хотілось би помірятись.*

ПЕРЕДЕРІЙ. *Е, він проти вас не піде! Куди йому? Боїться!*] *Зна, що як припрежете його з одного боку статтею, а з другого – другою, а третьою прямо в зуби: понюхай, мов, чим вона пахне?* (М. Старицький);

– **метафора, утворена за аналогіями до природних явищ** (*внести в річище сучасної поезії, створити греблю для каламутного людського потоку, приборкати наводок нечистот, загасити розум*), наприклад: (флірт) *Ваші рум'янци – то рум'янець вранішньої зорі!* [– *говорив компліменти офіцер*] (І. Нечуй-Левицький).

Найменше кількісно представленими в тактиці постають метафори місця (наприклад, *знаходиться під рукою короля, у твоїх руках рятунок і под.*) та зооморфні метафори – метафори, в основі яких лежать асоціації з тваринним світом (наприклад, *приручила, одомашнила смерть і т.д.*).

У тактиці підвищення значимості співрозмовника великий пласт метафор використовується мовцем для опису свого емоційного стану, зокрема стану закоханості. Найбільшою частотністю функціонування для передачі позитивних почуттів відзначається метафора зі словом "серце".

Компонент "серце" метафорично вживається тут у таких значеннях:

а) **серце як ідентифікатор емоційно-психічного стану мовця** (маркування наявності почуттів: *серце б'ється, серце вискакує з грудей*; передача позитивних почуттів (звеселити, розрадити, сподобатись, завоювати симпатію): *серце одіграти/прихилити, відкрити*; фіксування негативних почуттів чи відсутності почуттів (засмутити, розчарувати, неприємно вразити): *серце стало черствішим від каменя, серце затерпло, серце заніміло*

і под., наприклад: (селянин просить давнього приятеля купити або взяти в нього хліб) *Ви мене привітали, як рідні, моє серце, мою душу одігріли <...>* [Візьми, Грицьку, прошу я тебе] (П. Мирний); (флірт) *ГОЛОХВОСТИЙ (підліта) Бонджур! Моє серце розпалилося, мов щипсі, поки я дожидав мамзелю!* (М. Старицький). Приклади функціонування метафор із компонентом "серце", що передають негативні почуття чи вказують на відсутність почуттів, є поодинокими. Зазвичай тут домінують метафори, що маркують закоханість як позитивний стан;

б) *серце як уражений орган* (*Купідон пронизав наскрізь моє серце стрілою, ви розбили моє серце, моє серце розбите, здавить серце, серце крається і т.д.*), наприклад: (флірт) [*ГОЛОХВОСТИЙ. Што ж делать, моя дорогая невеста, пуколько, когда это световое діло;*] *да у мене просто серце не видержить этой проволочки, ей-богу, может луснуть!* (М. Старицький); *ГОЛОХВОСТИЙ* [*... з тієї ночі і пропадаю,*] – *просто вхопили моє серце щипцями, гвоздіком у голові сидите, хоч і бритви не бери в руки!* (М. Старицький);

в) *серце як місткість* (*серце сповнене жадань, ви живете / поселились у моєму серці, горе наповнило гіркістю моє серце, роздмухаєш в серцях вогонь, заглядати в серце, маєш в серці жалоці, невичерпне джерело самовідданого серця, в серці збудилася туга і т.п.*), наприклад: (флірт)

ЄВФРОСИНА. Якби то можна було заглянути в вашу душу й подивитись в ваше серце!

ГОСТРОХВОСТИЙ. То там ви побачили б, що золотими слов'янськими буквами написано: Євфросина Сидоровна Рябкова. Ой, якби золотий ключ од вашого серця та лежав в моїй душі в кишені, який би я був щасливий! А! Я б щогодини одмикав би ваше серце та все дивився на його! Я б не їв, я б не пив, я б не кував три дні, тиждень, та все заглядав би в ваше серце. Євфросино Сидоровно! (І. Нечуй-Левицький); (флірт) *ГОЛОХВОСТИЙ. Потому хоч ножницями перетнеш моє серце, то там тільки одна любов стримить <...>* (М. Старицький); (флірт) *Я знаю своє серце. Воно просторе*

і глибоке, як море, але, крім тебе, моя богине, у ньому ні для кого не знайдеться навіть тісного куточка! [– з пафосом проговорив князь Потьомкін цариці] (П. Наніїв);

г) *серце – персоніфікований орган* (тішу серце надією, серце підказало/нашепотіло, тьохнуло, серце до вас промовляє, серце (до інших) мовчить, серце живе замислами, серце тужить, дослухатись серця, слухати серце, приручили моє серце, прийшов попросити поради у вашого доброго серця, підкорити/полонити, ув'язнити серце, серце знає лише щире почуття, серце велить і т.д.), наприклад: (флірт) **Коли б тільки серце ваше мені одзвучило!** (М. Старицький). Метафори з компонентом "серце" на зразок *серце крається, серце кров'ю обливається* функціонують здебільшого в тактиці позитивної самопрезентації – у ситуаціях, коли мовець, виявляючи емпатію, хоче справити враження небайдужої, доброї та чуйної людини;

д) *серце – локалізований об'єкт* ((ви) забрали/вкрали моє серце, прив'язали серце, скувала моє серце навіки, краса осяє серця... і т.п.), наприклад: (флірт) **Ваші щічки, ваші брови Його** (серце. – І.Ш.) **взяли на мотуз!** (М. Старицький);

е) *серце – інструмент здійснення дії* (жити серцем, відчувати серцем, керуватись серцем, думати серцем та ін.), наприклад: (шляхтянка Офка хоче звільнитися з полону за допомогою юнака Андрія, дядько якого – воєвода – утримує її під охороною) **Дивлячись на тебе, бачила я те, відчувала це всім моїм серцем, яке тужить за втраченою красою життя там, далеко на батьківщині ... Я бачу у тобі те, що втратила, і тому вибрала тебе своїм лицарем ...** (Ю. Опільський). Метафори з компонентом "серце", ужитим у цьому значенні, є менш частотними порівняно з тими, що функціонують у значеннях, описаних вище.

Метафори зі словом "серце" також активно використовуються в тактиці підвищення значимості співрозмовника й при оцінюванні адресантом моральних якостей адресата: *серце м'яке, добре серце, серце золоте, милосердне серце, мати серце*, наприклад: (батько просить доньку

підтримати його в боротьбі проти тухольців), наприклад: [– *Доню моя, – сказав він (Тугар Вовк. – І.Ш.) лагідно, – не жалуйся на мене! Горе наповнило гіркістю моє серце, гнівом налило мої думи.*] *Але я знаю, що твоє серце золоте, що ти не покинеш мене в днях тривоги й боротьби* (І. Франко); (жінка просить майстра, голову профспілки, налякати на зборах її чоловіка-пияка) [– *Це все одно суд, як ти його не називай.*] *Я тебе знаю, Лихобор. Ти хлопець тільки зовні кріпкий, а серце в тебе м'яке <...>* (В. Собко).

Таким чином, метафоричні слова та словосполучення, уживані мовцем при реалізації тактики підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву, представлені номінативними метафорами та метафорами дії чи процесу, що мають оцінне забарвлення, надають висловлюванню експресії, активно функціонують у ситуаціях флірту й урочистого ділового спілкування. Метафоризованість здебільшого притаманна мовленню вищих за посадою, статусом, старших за віком співрозмовників, зазвичай чоловічої статі. Для опису свого емоційного стану, зокрема стану закоханості, при здійсненні маніпулятивного впливу мовцем часто використовуються метафори з компонентом "серце", що характеризуються конотативною варіантністю. Перспективним напрямом подальших лінгвістичних студій вважаємо дослідження маніпулятивного потенціалу різновидів метафори.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Нина Давидовна Арутюнова Арутюнова // Теория метафоры: [сборник] / [вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой; общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной]. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5-32.
2. Арутюнова Н.Д. Оценка в механизмах жизни и языка / Нина Давидовна Арутюнова // Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – [2-е изд., испр.]. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 130-274.

3. Болинджер Д. Истина – проблема лингвистическая / Д. Болинджер // Язык и моделирование социального взаимодействия: [переводы] / [сост. В.М. Сергеева и П.Б. Паршин; общ. ред. В.В. Петрова.]. – М.: Прогресс, 1987. – С. 23-43.
4. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М.: Просвещение, 1987. – С. 88-125.
5. Мацько Л.І. Стилїстика української мови: [підручник] / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; за ред. Л.І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
6. Почепцов Г.Г. Имиджеология / Георгий Георгиевич Почепцов. – М.: Рефл-бук: К.: Ваклер, 2000. – 768 с.
7. Стриженко А.А. Средства речевого воздействия в буржуазной пропаганде: автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.01.10 "журналистика" / Аделя Алексеевна Стриженко. – М., 1982. – 51 с.
8. Федосюк М.Ю. Исследование средств речевого воздействия и теория жанров речи / Михаил Юрьевич Федосюк // Жанры речи. – Саратов: Изд-во гос. учеб.-науч. центра "Колледж", 1997. – С. 66-87.